

Zouhar, Jan

Nietzsche

In: Zouhar, Jan. *Minulý konec století*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 2000, pp. [26]-42

ISBN 8021022698

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123116>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Nietzsche

Snad nepřekvapí, že ve specifické myšlenkové situaci devadesátých let, charakteristické ambivalencí pocitů krize a odhodlané nedočkavosti, našly v našich podmínkách poměrně široký ohlas myšlenky A. Schopenhauera a F. Nietzscheho. Nebyli jsme ostatně v tomto směru žádnou výjimkou, značný vliv obou těchto myslitelů můžeme sledovat téměř ve všech zemích Evropy. Pro naše poměry bylo navíc příznačné, že podněty z ciziny byly přijímány někdy až horlivě. Z hlediska komparatistického by však bylo zjednodušující mluvit pouze o vlivech, v řadě případů šlo o paralelní vyjádření určitých obecnějších tendencí.

Pokud jde o Nietzscheho vliv u nás, už v roce 1912 provedl dílčí shrnutí Arne Novák v článku *Bedřich Nietzsche v Čechách*. Koncem šedesátých let se proměňám a rozsahu Nietzscheho působení u nás věnovali Josef Zúmr a Ludvík Svoboda. V roce 1993 připomněla Nietzscheho působení v české kultuře na přelomu století Radana Matoušová článkem *Filozofie, jež chtěla být zřením v Tvaru*. Předtím se tím v roce 1985 zabýval Antonín Měšťan ve statí *Die erste Nietzsche-Rezeption bei den Polen und Tschechen* a Urs Heftrich jednak v práci *Otokar Březina. Zur Rezeption Schopenhauers und Nietzsches im tschechischen Symbolismus* (Heidelberg 1993), nejnověji pak v knize *Nietzsche v Čechách*.²⁰ V žádném případě bych nechtěl, aby vznikl dojem, že redukuji filozofický život v devadesátých letech u nás na působení Nietzscheho filozofie, domnívám se však, že celá otázka může dobře sloužit jako ukázka jednoho z rysů naší tehdejší myšlenkové situace.

Nietzscheho filozofie byla u nás ve sledovaném období chápána zejména jako sugestivní životní filozofie. Tento způsob čtení mnohé k Nietzscheho přitahoval, na druhé straně však povaha jeho hledání byla důvodem k odmítání Nietzscheho. Setkáváme se však s tím, že mnohé Nietzscheho myšlenky byly v našich podmínkách určitým způsobem transformovány, i když v řadě

²⁰ Srv. U. Heftrich: *Nietzsche v Čechách*. Praha 1999.

případů možná nevědomě. Působila totiž nesporně i ta okolnost, že silnější odezva Nietzscheho díla byla původně vyvolána vlastně jen jeho částí, zejména Zarathustrou, aniž byly hned dostatečně známy i širší souvislosti jeho celku.

Je celá řada básníků (dekadenti kolem *Moderní revue*, dále S. K. Neumann, J. S. Machar, O. Březina), estetiků, literárních vědců, kritiků a filozofů (F. X. Šalda, F. Krejčí, O. Fischer, Z. Nejedlý, L. Borský, L. Klíma), kteří byli na přelomu století Nietzscheho filozofií zasaženi nebo kteří o Nietzscheovi přinesli obšírnější informace (kromě již zmíněných to byli J. Mikš pod pseudonymem Vojtěch Kalina, A. Podlaha a F. V. Krejčí). V prvním období působení Nietzscheho filozofie u nás můžeme mluvit zejména o významném vlivu na literární generaci devadesátých let, samotnou českou filozofii je Nietzsche přijímán většinou daleko opatrněji, váhavěji a obtížněji.

Masaryk se v Naší nynější krizi zmiňuje o tom, že mladá generace sahá „spíše po Nietzsche nebo po Renanovi než po Kantovi nebo Lockovi. Nietzsche vůbec straší mladým v hlavách.“²¹ Přestože Masaryk odmítá vliv Nietzscheových názorů na některé postoje představitelů pokrokového hnutí, je přesvědčen, že „jak se stal Nietzsche neškodným mládeži v Německu, tak se stane i u nás“.²²

Česká kulturní veřejnost se s Nietzscheovým dílem seznamovala v devadesátých letech minulého století postupně. Zmínky o Nietzscheovi najdeme například v korespondenci Karolíny Světlé a Julia Zeyera z období 1893–4 nebo v dopisech F. X. Šaldy Růženě Svobodové z roku 1893. V roce 1894 přeložila Anežka Schulzová studii o Nietzscheovi od známého popularizátora Nietzscheho filozofie G. Brandese. A. Schulzová rovněž překládala Nietzscheho dopisy G. Brandesovi.

Významným propagátorem Nietzscheho a jeho názorů se stala *Moderní revue*, která uveřejňovala soustavně překlady úryvků Nietzscheových statí. První knižní překlad pořídil v roce

²¹ T. G. Masaryk: *Česká otázka*. Praha 1990, s. 250.

²² Tamtéž, s. 250.

1896 F. V. Krejčí: byly to vybrané kapitoly ze Zarathustry. O další uveřejňování překladů z Nietzscheho se na přelomu století zasloužil Nový kult S. K. Neumanna a Volné směry zásluhou Šaldovou. K informaci o Nietzscheovi přispěli z domácích autorů významně Josef Mikš zmíněným článkem, který uveřejnila v roce 1897 pod pseudonymem Vojtěch Kalina Osvěta. Řada prací pocházela v této době od katolických autorů, nejobsáhlejší byla knížka Antonína Podlahy z roku 1903. Nietzscheovou filozofii se poměrně široce zabýval František Krejčí v několika studiích a přednáškách a kapitolu o Nietzscheovi zařadil i do své práce O filozofii přítomnosti (1904). K informaci posloužil významným způsobem i Procházekův překlad Lichtenbergovy práce Nietzscheova filozofie, který vyšel roku 1900, a překlad Przybyszewského stati Chopin a Nietzsche, který uveřejňovala Moderní revue v letech 1895 a 1896.

Abychom dokumentovali vývoj zájmu české kultury o Nietzscheho ve sledovaném období, povšimněme si nyní tří významných časopisů z té doby, Moderní revue, Rozhledů a České myslí, právě s ohledem na publicitu, kterou na jejich stranách Nietzscheovy práce nebo články o něm dostávaly.

V prvních dvou ročnících Rozhledy (1892 a 1893) nepřinesly o Nietzscheovi ani zmínku. V roce 1894 se na stránkách Rozhledů objevuje v článku F. V. Krejčího Z dnešního ruchu za hranicemi — Německo tato poznámka: „Zvláštním tahem v mladém literárním pokolení jest silný individualismus, přeskakující ohledy a překážky, poutající rozvoj svobodného já. Děje se to pod silným vlivem Ibsena, toho času nejmodernějšího snad autora v Německu, a filozofie Bedřicha Nietzscheho. Tento nadaný a největší rafinovaností myšlení dospělý duch (skončil šílenstvím) popletl svou individualistickou morálkou, vlastně popíráním morálky mnoho hlav, postavil jiné požadavky jednání pro masy tucetových lidí a jiné pro duševní aristokraty, tzv. Übermenschen. Tím se snaží pak býti kde kdo, a odtud nesmírné ony výstřelky individualismu a duševního anarchismu.“²³ Nietzscheovo jméno

²³ Rozhledy, 3, 1894, s. 36.

se v tomto ročníku *Rozhledů* objevuje ještě například v článku *Nástupcové naturalismu ve Francii*, podepsaného šifrou T., kde je Nietzscheův systém označován za šílený anarchismus, chorobný individualismus, za uskutečnění Darwinových zásad,²⁴ dále v článku V. H. K politickému našemu programu,²⁵ kde je zmínka o Nietzscheově názoru na jednotu Evropy, v protikatolicky zaměřené stati Jana Vorla *Pokroky katolicismu*²⁶ a Nietzsche je i tématem poznámky Bedřich Nietzsche o militarismu,²⁷ kde autor podepsaný jako R. dokazuje, že Nietzsche byl antimilitaristou.

Na podzim roku 1894 vychází první číslo *Moderní revue* a prvním článkem je Procházkův překlad úryvku *Zur Naturgeschichte der Moral z Jenseits von Gut und Böse* pod názvem *K přírodopisu morálky*.²⁸ Okruh autorů *Moderní revue* (tzv. česká dekadence) byl Nietzschem ovlivněn výrazně, a proto nebudeme v našem přehledu uvádět všechny zmínky o Nietzscheovi. *Moderní revue* byla pochválena v *Rozhledech* za uveřejnění překladu z Nietzscheho, ale současně se objevilo postesknutí, že nebyl uveden o Nietzscheovi článek. *Rozhledy* se to snažily samy napravit uveřejněním překladu stati Petra Gasta *Nástin filozofie Bedřicha Nietzscheho*.²⁹

Současně s tím, jak Nietzsche do vědomí generace devadesátých let proniká, objevují se i spory o chápání Nietzscheho, jak to dosvědčuje i Šaldova kritika *Karáskových Stojatých vod*: „Lidé, kteří citují rádi a s chutí Nietzscheho, nechápou, že nemnozí se život malbou a sugescí mdloby, nemoci, rozvratu, chaosu. Není ohybnější věci, než degenerující člověk, řekl Nietzsche, a to bude tuším hrobní nápis všech *Stojatých vod*!“³⁰

Nietzscheův vliv na soudobé umění kladně hodnotí F. V. Krejčí v následujícím ročníku *Rozhledů* v článku *Nové umění*: „Pak také

²⁴ Tamtéž, s. 95–96.

²⁵ Tamtéž, s. 199.

²⁶ Tamtéž, s. 501

²⁷ Tamtéž, s. 708–9

²⁸ *Moderní revue*, 1, 1, 1894/95, s. 3n.

²⁹ *Rozhledy*, 4, 1894/95, s. 461n., 526n., 577n.

³⁰ F. X. Šalda: *Kritické projevy* 2. Praha 1950, s. 245.

nelze přejít přes vliv filozofie Nietzsche. Každý budoucí útvar bude nucen vždy více s ní počítat. Tato filozofie znamená provedení císařského řezu na těle celé naší kultury, zúčtování s ní jako s kulturou upadající a poukaz na velké ideály života, zdraví a síly, na nový vzestupný pochod do budoucnosti, tedy na filozofické překonání dekadence. Zrevolucionizování hodnot morálních, jež provedla, zahrnuje v sobě i revoluci v hodnotách uměleckých, rozbití falešné měny staré estetiky a mnoha i moderních útvarů, za nimiž se skrývá úpadek a impotence, a nové dráhy pro práci umělce jakožto tvůrčího individua.³¹ V článku J. P. (Josefa Pelcla?) *Mysticismus* se Nietzscheova filozofie označuje za krajní mez duchovního aristokratismu a individualismu.³² V téže době ve svém druhém ročníku otiskuje *Moderní revue* na pokračování již zmíněnou práci Stanislava Przybyszewského Chopin a Nietzsche a překlad úryvku z Nietzscheho pod názvem *Kladivo* mluví.³³ V následujícím ročníku obou časopisů vzbudila pozornost recenzentů Przybyszewského kniha *Satans Kinder*. Jak Jaroslav Kramper v *Rozhledech*, tak Arnošt Procházka v *Moderní revue* poukázali na její nietzschovský rodokmen. *Rozhledy* informují o Krejčího překladu výboru z Nietzscheova *Zarathustry* a uvádějí, že se stále Nietzscheovi věnuje malá pozornost. V této souvislosti upozorňují na dvě přednášky, které měl v roce 1896 o Nietzscheovi F. V. Krejčí v *Jednotě filozofické*. Všimají si v poznámkách současného Nietzscheova života a jeho nemoci.

Tyto poznámky se objevují i v sedmém ročníku *Rozhledů*. V tomto roce otiskly *Rozhledy* mj. překlad článku moskevského profesora Nikolaje Grota Nietzsche a Tolstoj, četné odkazy a citace z Nietzscheho se objevují ve stati F. V. Krejčího *K estetice symbolismu* a v nepodepsané recenzi knihy Leo Berga. *Moderní revue* otiskovala v této době Nietzscheova *Antikrista*.³⁴ V letech 1898–1900, tedy v osmém a devátém ročníku *Rozhledů* a v pátém

³¹ *Rozhledy*, 5, 1895/96, s. 93.

³² *Tamtéž*, s. 138–9.

³³ *Moderní revue*, 2, 3, 1895/96.

³⁴ *Moderní revue*, 4, 7, 1898.

a šestém ročníku *Moderní revue* nebyla věnována Nietzschevi pozornost. Oživení zájmu o Nietzscheho přinesl rok 1900, rok Nietzschevy smrti. Do prvního čísla desátého ročníku *Rozhledů* píše F. V. Krejčí Nietzscheův nekrolog, který obsahuje myšlenky známé již z dřívější doby.³⁵ Nietzsche podle Krejčího má málo žáků, ale jeho vliv je nesmírný, neboť „už dnes stává se jméno jeho nejsvobodnějším duchům všech zemí heslem nejdraždším jich duchových a kulturních zájmů“. Nietzscheho význam spočívá podle Krejčího ve výchovné síle jeho nauky. „Jest to opravdu nové náboženství, co dílo jeho svou zázračně sugestivní objevitelskou, všecycky clony strhující silou podává, či vlastně je to jen moderní náhrada za mrtvé náboženské víry. Několikastaletý vývoj pozitivní vědy, humanismu a subjektivismu je tu logicky dovršen a korunován zbožným, nadšeným kultem Života a Člověka.“ Krejčí si klade otázku, co dal Nietzsche generaci devadesátých let a odpovídá: „především bezmeznou víru v život“. Dále dodává, že „ještě zájem o filozofii“. *Rozhledy* přivítaly překlad Lichtenbergovy Nietzschevy filozofie,³⁶ přinesly zprávu o posledních letech a smrti Friedricha Nietzscheho³⁷ a upozornění na knihu S. Zeitlera Nietzscheva estetika.³⁸ *Moderní revue* v ročníku 1900 uveřejnila nekrolog Jiřího Karáska ze Lvovic Za Friedrichem Nietzschem,³⁹ v ročníku 1900/1901 mj. překlad úryvku z Nietzscheho pod názvem *Morálka jako protipřirozenost*.⁴⁰ V roce 1900 začala vycházet *Česká mysl*. Hned v jejím prvním ročníku se objevuje rozsáhlejší zmínka o Nietzschevi ve stati Františka Krejčího *Volné listy o nynější filozofii*.⁴¹ V následujícím ročníku *Česká mysl* pokračovala v informacích o Nietzschevi z pera Františka Krejčího detailní bibliografií Nietzscheva díla a literatury o něm,

³⁵ *Rozhledy*, 10, 1900/1, s. 3.

³⁶ *Tamtéž*, s. 148–9.

³⁷ *Tamtéž*, s. 79.

³⁸ *Tamtéž*, s. 1988–9.

³⁹ *Moderní revue*, 6, 11, s. 333–335.

⁴⁰ *Moderní revue*, 7, 12, 1900/1, s. 197n.

⁴¹ *Česká mysl*, 1, 1900.

jejíž uveřejňování však nebylo dokončeno.⁴² Když si shrneme pohled na malou část naší časopisecké produkce z let 1892–1901, je zřejmé, že zájem o Nietzscheho a jeho filozofii byl velmi intenzivní v letech 1894–97, že se v dalších dvou letech v uvedených časopisech publikace neobjevují a že zvýšený zájem zaznamenáváme v letech po Nietzschevě smrti (1900–1903).

Je často i napínavé sledovat postupné zmínky o Nietzschevi u nás, stále více poučené informace a hodnocení. Už jsme naznačili, že cenným pramenem je zde korespondence, například Šaldaova korespondence s Růženou Svobodovou nebo Březinova s Annou Pammrovou. Šalda charakterizuje v roce 1893 Nietzscheho v dopise Růženě Svobodové: „Studuji zde jednoho velice zajímavého mladého německého filozofa Nietzscheho (pokud se pamatuju, mluvili jsme spolu již o něm). Naprostý ateista, anarchista, antiracionalista, symbolista, aristokrat, individualista. Sloh nesrozumitelný, horší než můj a Březinův dohromady. Dlouho jsem se nedovedl na ničem v něm pořádně zachytit. Byl jsem jako špatně kovaný kůň na náledí, klouzal jsem a padal. A pak — píše práce bez systému, bez rozvrhu — samý kalambúr, ironie, revolta. Docela rozbité práce, které se těžko slepují logikou. Kromě toho je ten Nietzsche velice aktuální člověk. Mladá generace německá jde ve většině za ním — totiž ta, která za něco stojí, která hledá.“⁴³

Velmi zajímavé zmínky o vztahu k Nietzschevi najdeme i v korespondenci O. Březiny s A. Pammrovou.⁴⁴ Zde se již objevuje vedle pozitivních slov i kritický odstup. Březina si zřejmě i prostřednictvím Nietzscheho potvrzoval vědomí osamělosti tvůrce. Tak píše Pammrové: „I u Nietzsche...budete to čísti. Naše bolesti jsou bez příčiny, kterou by pochopili, naše radosti v paprscích, které jim unikají, naše sny, rozpětí touhy, prostrace unavených křídel, těžké letargie vysílení, těžké stíny vedle zarudlých blesků — všechno cizí, nutně a osudně, lidem tohoto světa. Bolesti osa-

⁴² Česká mysl, 2, 1901, s. 274n.

⁴³ F. X. Šalda: Těžká samota. Praha 1969, s. 35–36.

⁴⁴ Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové. Praha 1936.

mění! Nejvyšší vlny a nejhlubší klesnutí svého světla prožíváme sami.“⁴⁵ Březinův vztah k Nietzscheovi se stal kromě práce U. Heftricha předmětem zájmu českého badatele Rajmunda Habřiny už v roce 1935, kdy vydal v Olomouci práci Březina a Nietzsche. Habřinu upoutaly určité rysy vnější podobnosti Nietzscheova a Březinova vývoje. Podle něho oba ovlivnil v první fázi Schopenhauerův pesimismus, snažili se překonat pocit úpadku společnosti a hleděli do budoucnosti, k vyššímu lidství, dosažitelnému silnou vůlí. I Habřinova studie ukazuje ovšem na velké protiklady obou myslitelských osobností.

Nietzschovou osobností a dílem se Březina zabýval ve svých dopisech a úvahách poměrně často a obsáhle. Z dopisu A. Pamrové z roku 1896 je zřejmé, že měl k Nietzscheovi postoj do určité míry rozporný: „byl příliš geniální, než aby se dovedl vyhnouti extrému své doktríny, příliš básníkem, který míchá krev svou do svých barev; prudký a útočný hromadil paradoxa s tvrdostí sektáře.“⁴⁶ Kritické výhrady se objevují v několika dopisech: „Jinak žítí. Noch einmal, jak řekl Nietzsche, jeden z velkých popíračů lásky, což ho přemohlo v mé duši.“⁴⁷ „Nietzsche nebyl mým mistrem v pojetí ženy ani v pojetí světa. Při své hloubce není mi ani na některých *důležitých* místech dosti hluboký...jako při styku s každým velkým duchem, dostávají se námitky až později, po několika nedělích, po několika měsících; dokud máte jeho knihu v ruce, jste v jeho sugesci, hypnotizováni hloubkou jeho silného pohledu.“⁴⁸ Emanuel Chalupný dokládá, že Březina se postupně vyjadřoval o Nietzscheovi stále více odmítavě.⁴⁹ Přesto však nelze popřít vliv Nietzscheových myšlenek na Březinovu básnickou tvorbu. Byť ve výrazně transponované poloze se v ní objevuje ohlas myšlenky nadčlověka, Nietzscheův vliv na své pojetí vůle pak dosvědčuje i sám básník: „Celé mé evangelium

⁴⁵ Tamtéž, s. 134.

⁴⁶ Tamtéž, s. 122.

⁴⁷ Tamtéž, s. 107.

⁴⁸ Tamtéž, s. 144.

⁴⁹ Srv. Dopisy a výroky Otokara Březiny Emanuela Chalupnému. Praha 1931, s. 220–221.

pozitivní spočívá v jediném pojmu: vůle. Vyjít z přírody, přemoci ji...ovládnouti ji nástrojem vyšší, dokonalejší konstrukce světa...Považují svobodu za podmínku rozkvětu. Svobodu vyhovující intencím Nejvyšší Vůle...Věřím v možnost evoluce v psychickém i hmotném...Na ten čas nejdůležitější jest pozdvižení a zesílení vůle. Učinit ji tak energickou, aby zatoužila po všem, čeho země může poskytnout. V bolesti i v radosti...Křivdíte Nietzschemu. Četla jste jeho Zarathustru? Co krásných a velkých myšlenek řekl tam o tomto tématu, myšlenky, které mají budoucnost a které hoří dnes v tisíci hlavách.⁵⁰

Když zkoumáme, jak Nietzsche ovlivnil Březinovu básnickou tvorbu, obrátíme se k období vzniku Březinovy třetí básnické sbírky *Větry od pólů*, tedy asi do let 1896–1897. Březina ve *Větrech od pólů* překonal svůj prvotní pesimismus, který poznamenal jeho sbírky *Tajemné dálky* a *Svítání na západě*. Nachází logiku věcí tohoto světa, je to poezie kosmické vize, poezie, v níž je celý vesmír ovládán a řízen Nejvyšší vůlí a spojen láskou. Poslání a postavení člověka, osobností silných, géníů i lidí prostých v tomto kosmu a na Zemi je mj. předmětem čtvrté básnické knihy Březinovy, *Stavitelů chrámu*. Harmonie Březinova obrazu světa a lidstva zaznívá nejsilněji v jeho poslední sbírce *Ruce*. Hlavní rysy Březinova básnického a myslitelského profilu v uvedeném období lze shrnout jako víru v dokonalejší budoucnost, dosažitelnou vnitřním mravním zdokonalením člověka. Habřina ve svém eseji o Březinovi a Nietzscheovi právě v této souvislosti zdůrazňuje blízkost obou myslitelů, ale zároveň správně upozorňuje, že se v pojetí této myšlenky podstatně lišili, neboť, jak uvádí, Nietzscheův nadčlověk není formulací víry v lepší zítřek celého lidského rodu, zatímco Březina víru ve vyššího člověka spojoval s kolektivem.⁵¹ Sám Březina s Nietzscheovou ideou nadčlověka nesouhlasil, věřil však, že by Nietzsche ve svém dalším myšlenkovém vývoji tuto myšlenku opustil: „V aforistických glosách k Zarathustrovi zdá se, jako by v prvních vzdálených blescích

⁵⁰ Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové, cit. vyd., s. 122.

⁵¹ R. Habřina: *Březina a Nietzsche*. Olomouc 1935, s. 74 a 78.

ohlašoval se příchod zcela nového dne Nietzscheho, něco laskavého se tam šefí, velkomyslně spravedlivého, všestranněji chápaného člověka a snad i bližší utrpení prostých lidí, jež má také svou velikost, třebaš je nechtěl uznávat duch jeho na vrcholech své pýchy. Není domyslitelno, kam by Nietzsche dospěl, kdyby šílenství nepřerušilo jeho let...Pro slovanského ducha je Nietzscheho vidění nadčlověka obestřeno hrůzou...⁵²

V Březinově poezii ovšem představu výlučných, silných osobností najdeme. Najdeme ji téměř ve všech básnickových sbírkách. Objevuje se už ve Svitání na západě:

„Bratří, z ruky do ruky podávejme víno silných v své
 číši:
 hvězdy, které naň pršely v květu, ať nahází do našich
 zraků.
 Trest slabých bude, že zapomenou své jméno při pro-
 citnutí
 a odměna silných, že v zářící tmě vzpomenou na ost-
 rovy zajetí svého.“⁵³

Tato představa má i podobu těžkého údělu vyvolených, jako je tomu například ve Stavitelích chrámu ze stejnojmenné sbírky:

„...Mezi nimi šli stavitelé tvého chrámu. Ti jediní ze
 všech
 poznávali se znameními. Jako slib jiných nebes a země
 viděli hrůzu a nádheru věcí...
 ...Vykoupením tajemné viny byla jim bolest a práce...
 ...K milionům trpících bratří bylo poslání jejich
 jako k najmutí dělníků k stavbě. Ale aby žhavější byla
 slova najímajících a ruce odměňujících horkostí
 touhy,
 tvá spravedlnost, silná a vládnoucí smrtí,

⁵² Tamtéž, s. 85–86.

⁵³ O. Březina: Básnické spisy. Praha 1926, s. 84.

rtům jejich odňala vzpomínku na všechnu sladkost země.“⁵⁴

Březina se však přesvědčuje o tom, že v osamoceném géniovi je vlastně vyjádřena slabost, a věří v obrodnou sílu lidského společenství. Vyjádřil to ve své poezii i ve svých esejích několikrát. Uvedme si například báseň *Se smrtí hovoří spící*, která končí mystickým obrazem sjednoceného lidstva:

„...Vzrůstala světelná vojska od věku k věku jak píseň,
již první zachytil z božského Slova
a mezi zástupy zapěl
a která ze rtů na rty se šíří,
až zachvátí všechny,
miliony duší,
v plamenech jednoho rytmu!“⁵⁵

Tato vize je pak snad v nejsilnější podobě vyjádřena v básni *Ruce ze stejnojmenné sbírky*:

„...A ruce naše, zapjaté v magický řetěz rukou nesčíslných,
chvějí se proudem bratrské síly, jež do nich naráží
z dálek,
stále mocnější tlakem věků. Nepřetržitě vlny
bolesti, odvahy, šílenství, rozkoše, oslnění a lásky
probíhají nám tělem. A v úderu větru jejich, smysly
zhasínajícím,
cítíme, jak řetěz náš, zachycen rukama bytostí vyšších,
v nový řetěz se zapíná do všech prostorů hvězdných
a objímá světy....“⁵⁶

⁵⁴ Tamtéž, s. 122.

⁵⁵ Tamtéž, s. 139.

⁵⁶ Tamtéž, s. 165.

Pozornost si zaslouží skutečnost, že se symboly příštího vyššího člověka objevují i v závěrečné Březinově sbírce. Významová složitost symbolistické poezie nedovoluje sice jednoznačně postihnout jejich přesný význam (dokonalý jedinec může být vyložen jako obraz příštího dokonalého lidstva ap.), ale lze se domnívat, že i zde se objevuje, byť ve výrazně transponované podobě, ohlas myšlenky nadčlověka.

„...Pro blížící se příchod jemného člověka tajuplného,
jenž jediný v milionech bratří, co budou a byli,
nad prostorem vítěz,
promění zemi od pólu k pólu dle svaté tvé vůle
a myšlenkou, která od poslušných slunci
se učila lehkosti, tanci a písni,
usedne ve tvé tajemné radě
mezi knížata kosmu —
sladko je žítí.“⁵⁷

Březina jako myslitel vždy stál na individualistickém stanovisku. Přesto se v některých jeho básních, jako je například Kolozpěv srdcí, z níž je náš citát, objevuje současně oslava života v lidském společenství. Je tomu tak i v básni Šilenci, kde je sjednocené lidstvo zobrazeno příznačným symbolem:

„...O slití všech milionů v Jediného Člověka vykoupenného,
kormidelníka duchové země, jenž k břehům tvých tajemství pluje,
ve směru svatých tvých větrů pne plachty, předené tisíciletí,
a novou řečí, mocnou jako řeč andělů, čistou jako řeč dětí,
květy tvých zahrad neviditelných pojmenuje...“⁵⁸

⁵⁷ Tamtéž, s. 172.

⁵⁸ Tamtéž, s. 182.

Snad to koresponduje i s Březinovým výrokiem: „Nadčlověk je symbol. Úsilí individua se stává všemohoucím jen tenkrát, když používá za nástroj některý z věčných zákonů.“⁵⁹

Druhou myšlenku, myšlenku vůle uplatnil Březina ve své pozici velmi výrazně. Vůle se mu stává přímo jakýmsi kosmickým principem, jako je tomu například v básni *Když z lásky tvé*,⁶⁰ je atributem zejména vůdčích osobností, což se projevuje například v básni *Vino silných*.⁶¹ Vůle je básníkovi sjednotitelkou světa a hnacím motorem jeho vývoje: „...můj život, všechna dobrodružství duše, celá bolestná robinzonáda mé tvorby jsou jen jednotlivými, částečnými prvky jeho mystického bytí, utajeného v němých mlhách nevědomého, kde hovoří slovy proplétajícími všemi světy Nejvyšší Vůle. Ta Vůle, která z naší bolesti vede tajemné spojení, nám naprosto nepřístupná, k šťastným a velkým Rozkvětům jiného žití. Jak je vše grandiozní v té prosté jednoduchosti spojující světy a duše!“⁶² Tato představa ústí až do jakéhosi voluntaristického fatalismu, vůle přestává být vlastností lidí, stává se kosmickým neosobním principem, její chápání je vzdáleno Nietzscheovu pojetí. „Nejvyšší Vůle, která dala nám žití a vede nás cestami bolesti k poznání vyšší pravdy, řídí všechny kroky k cílům, jichž nemůžeme znát v tomto životě a do nichž zasahovati nemáme práva. Všechno souvisí navzájem a je podrobeno vyšší spravedlnosti.“⁶³

Březinovo pojetí vůle jako neosobního vesmírného principu je však vyvažováno jeho vírou v sílu lásky. Ta se stává nejen projevem, ale významným korelátém vůle, prostředkem ke smíření, k harmonii světa, k vzestupu lidstva i útěchou v bolesti tvoření.

„...Ty, jehož láska padá jako hořící síra v zahrady pozemské lásky!

⁵⁹ Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové, cit. vyd., s. 143.

⁶⁰ O Březina: Básnické spisy, cit. vyd., s. 94.

⁶¹ Tamtéž, s. 83.

⁶² Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové, cit. vyd., s. 125–126.

⁶³ Tamtéž, s. 132.

Modlíme se modlitbu za nepřátele, kteří jdou proti nám
v soumracích žití,
za ty, kteří jdou mimo nás, neznámí pro dálku země a
smrti,
a za ty, kteří čekají v budoucích jitrech na jitra našeho
rodu!...⁶⁴

Už jsem se zmínil o tom, že prvním českým knižním překladem z Nietzscheho byly vybrané kapitoly ze Zarathustry, které vyšly v roce 1896. V předmluvě zdůraznil F. V. Krejčí, že Nietzsche není významný pravdou toho, co hlásal, ale tím, čím byl jako osobnost, jako složitý a významný psychologický zjev. Nietzscheho nelze přejít, upozorňuje F. V. Krejčí, navrácí lidstvu pozitivní hodnoty, sílu, život. Krejčí uvádí jako hlavní stanoviska a způsob Nietzscheho myšlení aristokratismus, odpor k dané měšťácké morálce, nenávisť ke spiritualismu a křesťanství, nenávisť k tehdejšímu státu, zdůrazňování vůle a volného individuálního rozvoje a nenávisť k vlažnému diletantismu. Poznávám, že diletantismus znamenal na konci minulého století schopnost přijímat a proklamovat různé i protikladné postoje. Masaryk tak označuje mravní indiferentismus, je to „mnohostranná inteligence, která se nedovede rozhodnout, protože je neschopná v něco věřit. Z toho pak vychází shovívavý relativismus.“⁶⁵ F. V. Krejčí ovšem varoval před rozšířením nietzscheanismu do široké veřejnosti, protože jeho nauka, kdyby se stala obecně známou, „rozrušila by sociální život“.⁶⁶

Generace devadesátých let byla generací kritiků.⁶⁷ Ne náhodou byly právě v této době položeny základy moderní české literární kritiky, ne náhodou hrály prim v celé tehdejší tvorbě osobnosti kritiků, ne náhodou se v této době rodí velká osobnost Šaldova. Nesporně měl tento vypjatý criticismus své důvody

⁶⁴ O. Března: *Básnické spisy*, cit. vyd., s. 94.

⁶⁵ L. Svoboda: F. X. Šalda. Praha 1967, s. 23.

⁶⁶ B. Nietzsche: *Tak mluvil Zarathustra*. Praha 1896, s. VI.

⁶⁷ Srv. např. L. Lantová: *Hledání hodnot*. Praha 1969; J. Kostková: *Kritik — básník*. In: *A chceš-li, vyslov jméno mé*. Praha 1972, s. 15n.

v našich politických a kulturních poměrech. Pro tehdejší situaci je charakteristické nebývalé množství polemik, namířených proti Hálkovi, proti Vrchlického škole, proti Rukopisům, proti církvi, proti autorům ve vlastním táboře modernistů. Je snad přirozené, že takto kriticky zaměřená generace přijímá s nadšením právě Nietzscheův kriticismus. Zdá se jí, že Nietzsche mluví v mnohém za ni, že vyjadřuje její názory. Nietzscheův kriticismus určitým způsobem odpovídal citění naší modernistické generace. Šalda se Nietzscheova pojetí kritiky, jak je formuloval ve spise Nietzsche kontra Wagner, dovolává roku 1905 ve svém významném eseji *Kritika patosem a inspirací*: „aby bylo provždy jasno, z jakého utrpení, z jak hlubokého a zoufalého utrpení tryská jediné kritika opravdu veliká, opravdu osvobozující a tvořící“.⁶⁸ Jádro Nietzscheova charakteru je v „opravdovosti, zoufalé opravdovosti, která nenávidí na nůž všecku dvojakost, všecku parfumovanou lež, všecku idealistickou pohodlnou praxi životní a jež trestá nejprve sebe samu za to, že se dala podvést, pleje a plení železnou rukou ze své duše všecku slabost, zbrojí duši, nutí ji pod jho pravdy, znásilňuje ji pod břemeno pravdy“.⁶⁹

S odstupem let vzpomínali mnozí autoři, jak je Nietzscheovo dílo v devadesátých letech ovlivnilo a jak je vnímali. Z. Nejedlý připomíná v roce 1926, že „Nietzsche, jak jsme jej hltali v letech 90tých, v době hladového pátrání po všem novém a nezvyklém v cizích kulturách, není dnes již pravý historický Nietzsche. Tehdy jsme znali jen a jen Nietzsche *moralistu*, Nietzsche z díla *Also sprach Zarathustra* a z posledních děl let 80tých, z nichž byla zkonstruována jeho filozofie tvrdosti, filozofie nadčlověka, filozofie imorality.“⁷⁰

F. X. Šalda shrnul svůj vztah k Nietzscheovi začátkem třicátých let. Šalda měl výhrady k systematické filozofii. I marxismus byl pro něho „plod metafyziky typicky německé“,⁷¹ pro

⁶⁸ F. X. Šalda: *Boje o zítřek*. Praha 1948, s. 172.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 173.

⁷⁰ Z. Nejedlý: *Nietzscheova tragédie*. Praha 1926, s. 12.

⁷¹ F. X. Šalda: *Kritické projevy 10*. Praha 1957, s. 172.

kteřou nemá český duch porozumění. „České duši přiči se tato strojová výroba pojmů a řetězců pojmových...“⁷² Z tohoto hlediska Nietzsche nesporně v Šaldových očích získával. Měl vliv na Šaldovo ocenění života: „Přiblížit se co nejvíc horkému a stále proměnnému plameni života, víc: vnořit se do něho celou svou bytostí a zahynout smrtí plamennou, smrtí zároveň i Poznávajícího i Prožívajícího: prožívajícího co nejdůvěrněji své poznání — hle, to se mně zdá být smysl jeho tvorby i výsostný její příklad, vztyčený mimo každou proměnu časovou i naukovou.“⁷³ Šalda chápe Nietzscheho jako odpůrce pouhé duchovosti, jako myslitele „robustnosti“, zdůrazňuje, že „Nietzschův neposlední veliký čin vidím v tom, že vrátil člověku víru v život...“⁷⁴ Myšlenku nadčlověka si Šalda vykládá jako výraz toho, že člověk musí být znovu objeven, stát se tím, kým je, silným a dobrým, aby mohl vykonat své dílo. Nietzscheho přehodnocování hodnot není Šaldovi bořením pro boření, ale odstraňováním slabšího ve prospěch silnějšího. „Síla je dobrá, vždycky dobrá, i když se zdá, musí zdát, kratší delší dobu ničivou...Není zla mimo slabost, dobra mimo sílu; překonat slabost, v tom je všecko.“⁷⁵

Vratme se na přelom století. Pozoruhodné je, jakým způsobem se o Nietzscheho vyjadřuje František Krejčí, vůdčí postava českého pozitivismu. Hledal rovněž na začátku století odpověď na otázku, proč Nietzscheho myšlenky u nás našly silnou odezvu: „Nietzsche jako by soustředil v duši své všechny touhy a snahy současného lidstva v ohledu poznání a prodělal všechny pokusy, kterými člověk moderní snaží se uniknouti jim, a procítil všechno zklamání, kterého se svorně doděláváme cestami různými. Můžeme říci, že co neuspokojilo Nietzscheho, to neuspokojilo také lidstvo nynější, a v tom směru, v kterém on našel uspokojení pro sebe, v tom, že jej lidstvo hledati bude, třebaže neuspokojilo se s ním...Skrze Nietzscheho uvědomí si člověk mo-

⁷² Tamtéž, s.173.

⁷³ F. X. Šalda: Friedrich Nietzsche. Šaldův zápisník III, 1930-31, s. 3.

⁷⁴ Tamtéž, s. 4.

⁷⁵ Tamtéž, s.7-8.

derní své pochybnosti, své bolesti a jím, totiž tím, co vidí v jeho vývoji, je povzbuzen, aby se nevzdával odvahy. V Nietzscheovi najde všechny otázky, všechna dobrá i zlá hnutí srdce svého, každý aforismus připamatovává mu něco, co blesklo jemu samotnému mozkiem. Nietzsche je typ moderního člověka v celé jeho rozháranosti, a snad proto takový způsobuje rozruch.“⁷⁶

Nietzschova filozofie se stává v devadesátých letech minulého století jedním z nástrojů reflexe naší tehdejší krize a působí v tomto směru převážně pozitivně. Umožňuje totiž celé řadě českých intelektuálů pojmenovat pocit nespokojenosti s danými poměry, zařadit se v tomto smyslu navíc do širšího kontextu evropského a v mnoha případech hledat i nacházet podněty k překonávání pocitu krize.

⁷⁶ F. Krejčí: Bedřich Nietzsche. Praha 1902, s. 38–39.